

Geliş Tarihi: 10.6.2021 Kabul Tarihi: 24.11.2021 Entry Date: 10.6.2021 Accepted: 24.11.2021 Bu makaleyi alıntılanak için/ To cite: GAZANFARGIZI, Aynur (2021). “Türk Mitolojisinde Bazı Mitolojik Varlıkların Dönüşümü”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.7, s. 65-77.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE BAZI MİTOLOJİK VARLIKLARIN DÖNÜŞÜMÜ

Transformation of Some Mythological Entities in Turkic Mythology

Aynur GAZANFARGIZI¹

Öz

Dönüşüm konusu her zaman araştırmacıların dikkatini çeken bir konudur. Nitekim, Stith Thompson da kendi araştırmasında dönüşüm konusuna büyük yer vermiştir. Daha sonra Metin Ergun da genel Türk dünyasındaki efsanelerin dönüşüm motiflerini işlemiştir. Konu üzerinde Kazakistan, Azerbaycan vb. Türk Cumhuriyetlerinde araştırmalar yapılmış, dönüşüm konusuna değinilmiştir. Belirtmeliyiz ki konu ile ilgili araştırmalara ihtiyaç vardır, bu yüzden de dönüşüm motiflerinin Türk mitolojisindeki önemini araştırma gereği duyulmaktadır. Genel Türk masallarına, destanlarına ve rivayetlerine kısaca göz atıldığında insanın hayvana yahut hayvanın insana dönüşme motifi görülmektedir.

Çalışmanın amacı mitolojik varlıkların dönüşümünün sadece mitlerde değil, pek çok halkbilim türevlerinde mevcut olduğunu göstermektir. Çalışmada evvela dönüşüm hakkında bilgi verilmiştir. Hakkında yapılan araştırmalara kısaca değinilmiştir. Daha sonra dönüşümün sebepleri, dönüşüm motifleri ve motiflerin Türk mitolojisindeki önemi araştırılmıştır. Türk mitolojik düşüncesinin ilk etaplarında insan kendini hayvandan ayırt etmezdi. Kolayca ceylana, keçiyeye vb. dönüşebiliyordu. Sadece hayvan değil, yine mitolojimizde kutsallığına inanılan kuşlara ve nesnelere, yani taş ve sema cisimlerine de dönüşülürdü. Bu dönüşümler mitolojide ruhun ve doğanın uyumu olarak kabul edilmiştir. Biraz daha genelleştirirsek, dönüşüm beraberlik hukukuna inançtan başka bir şey değildir. Bu mitolojik düşüncenin iki farklı etaptan geçtiğini söylemek mümkündür. Birinci etap, ruh ile doğanın tamamen beraber olduğuna inanılan etaptır. İkinci etapta insanın artık yavaş yavaş doğanın derinliklerinden uzaklaştığını görmek mümkündür. Bu çalışmada alan araştırması, tarama yöntemi ve karşılaştırmalı metot kullanılarak dönüşüm, dönüşüm sebepleri, dönüşüm motifleri analiz edilmiştir. Çeşitli kaynaklar taranmış ve metin üzerinde tarama ve analiz yapılarak doğru sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Dönüşüm, Taş, Kuş, Hayvan, Mitler.

¹ Doç.Dr. Hazar Üniversitesi, Diller ve Edebiyatlar Departmanı çalışanı, Bakü. 0000-0003-1415-2518, aynurqezzenferqizi@yahoo.com

Abstract

Transformation has always attracted the attention of researchers. Stith Thompson has devoted much of his research to transformation. Later, Metin Ergun also dealt with the transformation motifs of the legends in the general Turkish world. The research has been done on the subject, and transformation is mentioned in Kazakhstan, in Azerbaijan and in other Turkic countries. It should be noted that there is still a need for research on the subject, so there is a need to investigate the importance of transformation motives in Turkish mythology. When the general Turkish tales, epics and narrations are briefly looked at, can be seen the motif of turning human into animal or animal into human.

The aim of the study is to show that the transformation of mythological beings is present not only in myths, but also in many folklore derivatives. In the study, firstly, was given information about the transformation. It was briefly mentioned the researcher about transformation. Then, were investigated the causes of transformation, transformation motifs and the importance of motifs in Turkish mythology. In the first stages of Turkish mythological thought, man did not distinguish himself from animals. Easily could be transformed to gazelle, goat and s. Were transformed not only into animals, but also into birds and objects, even into stone and heavenly bodies, believed to be sacred in our mythology. These transformations were accepted as the harmony of spirit and nature in mythology. To generalize a little more, transformation is nothing but belief in the law of unity and solidarity. It is possible to say that this mythological thought went through two different stages. The first stage is the stage where the soul and nature are believed to be completely together. In the second stage, it is possible to see that human beings are gradually moving away from the depths of nature. In this study, transformation, reasons for transformation, transformation motifs were analyzed by using field research, scanning method and comparative method. Various sources were scanned and the correct result was obtained by scanning and analyzing the text.

Keywords: Transformation, Stone, Bird, Animal, Myths.

Giriş

Halk hikâyelerinde sıkça karşılaşılan motif, çocuğu olmayan birine bir anda beliren bir dervişin ikiye bölerek verdiği elmayı eşiyile beraber aynı anda yedikten sonra “nur topu gibi”, “sıra dışı” çocuğunun olmasıdır. Burada yenilen elma bir süre sonra evlat şeklinde dünyaya gelir. Bu tarz halk hikâyelerinin dönüşümün izinin artık yavaşça silinmeye başladığı dönemin metni olduğu kanısındayız. Dönüşüm mitolojide ve mitolojik metinlerinin mevcut olduğu masal ve destanlarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. Dönüşüm dikkatlice analiz edildiğinde Eski Çağ mitolojik inanç sisteminin kendisini gösterdiği fark edilmektedir. Dönüşüm olayı kahramanı içine düştüğü zorluktan çıkarmaktadır. Bazen de kahramana ceza verilecektir. Bu konuya “Masal ve Mitlerde Dönüşüm Motifleri” bölümünde geniş yer verilmiştir. Dönüşüm ister kurtuluş, ister ceza sebebinden olsun belli ki, insanın Tanrı’ya, yerin göğe daha yakın olması düşüncesinden doğmuştur. Yerin göğe daha yakın olduğu inancı derlenmiş mitolojik metinlerde açıkça görülmektedir. Ay ile Güneş’in insanlar ile beraber yaşaması, daha sonra küsüp gökyüzüne çıkması veya Güneş’in çok güzel bir kadın şeklinde avcının evinde gecelemesi vb. birçok örnekler Eski Çağ insanının yer ile göğün birbirine çok yakın olduğunu ve daha sonra çeşitli sebeplerden ayrıldığı inancı insanlar arasında daha yaygındır.

Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra dönüşüm konusu da boyut değiştirmiştir. Buna en güzel örnek olarak Anadolu’da geniş bir coğrafyaya yayılmış “Geyikli Baba”yı gösterebiliriz. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra eski inançlarındaki kutsalları, İslam kutsalları ile değiştirerek anlatmaya başlamışlardı. Nitekim Türkler Şaman’ın istediği zaman geyiğe binip gitmesini Geyikli Baba dervişlerine isnat etmişlerdir. Dönüşüm konusu günümüze değin birçok araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Örneğin, Stith Thompson, “Motif Index of Folk Literature” (1955-1958) adlı çalışmasında şekil değiştirme motiflerini, yasak ve sihir başlıklarında göstermiştir. C-Yasak (1955-58: 442) başlığındaki şekil değiştirmelerini göstermekle kalmamış, daha geniş versiyonunu D-Sihir başlığında 99. başlıktan 700. başlığa değin (1955-58: 508-573) göstermiştir. Türkiye’de Metin Ergun, efsanelerdeki dönüşümü araştırmış ve 11 alt başlık elde etmiştir (Ergun, 1997: 174). Bunun yanı sıra Ergun, dönüşüm motiflerini Türk dünyası metinleri esasında katalogunu hazırlamış ve 1245 başlıkta genişçe göstermiştir (Ergun, 1997: 1199-360). Thompson ve Ergun’un katalogları dikkatlice izlendiği zaman hiç bir dönüşüm motifinin tesadüfen seçilmediği görülmektedir. İnsanın dönüştüğü tüm varlıkların muhakkak ki bir kutsallığı mevcuttur. Bu konu, makalenin ilerleyen kısmında daha geniş ele alınmıştır.

1. Masal ve Mitlerde Dönüşüm Motifleri

Masal ve mitlerdeki dönüşüm motifi eski çağlardan kalma inancın izidir. İnsanların diğer dünya varlıklarına ve hayvanlara dönüşebilme inancı aslında, Tanrı’ya daha yakın olma inancından başka bir şey değildir. Zira insanın dünyaya gelişi topraktan dönüşümden başka bir şey değildir (Acalov, 1968: 35-47). Allah’a daha yakın olmak, onun gazabından kurtulmak için dönüşüm metinlerinin ilk şekli Azerbaycan’dan derlenmiş mit metinlerinde de kendini göstermektedir (Acaloğlu, 2005: 73). Yer göğe yakın, üstelik Güneş ve Ay da güzel bir kız ile yakışıklı bir erkek imiş. Çeşitli sebeplerden kozmogonik unsurlar olmuşlardır. Yer, Gök’ten uzaklaşmış, üstelik insanların günahı yüzünden ve Ay ile Güneş de Gök’te kutsallaşmışlardır (Acalov, 1968: 35-41). Kozmogonik cisimlerden Ülker yıldızı da eskiden kız imiş ve yine farklı sebeplerden yıldızla dönüşmüştür ki bu konu “Dönüşümün sebepleri” başlığında ayrıca işlenmiştir.

Yukarıda gösterdiğimiz metinlerden de anlaşıldığı üzere Tanrı insanlardan onların günahı yüzünden uzaklaşmıştır. Bu düşünce kalıbının etkisidir ki, insanların öteki dünya varlıklarına ve hayvanlara ve yeniden insana dönüşmesinin kolayca mümkün olduğuna inanılmıştır. Fakat şunu da belirtmelidir ki, Türk mitolojisinde insanın gökten gelmiş bir kutsal ile ilişki sonucu dünyaya

geldiğine de inanılırdı: “Oğuz kabileleri de, insan olan Oğuz Han’ın, gök ve yerden gelen kutsal kızlarla evlenme yolu ile meydana gelmiştir.” (Ögel, 2003:577). Kanımızca, mitolojik düşüncenin ilk etaplarında insan kendini hayvandan ayırt etmezdi. Yine bunu bazı mitolojik metinlerde görmek mümkündür. Örneğin, “Bir avcı çölde ceylanla karşılaşır. Onu vurmak isterken ceylanın kadına dönüştüğünü görür. Kadın sinirli halde ona bakar, sonra kaybolur (Acaloğlu, 2005: 54). Başka bir örnek şu şekildedir: “Bir avcı varmış. Elli sene avcılık yapmış. Bir gün dağa gider. Karşısına bir teke çıkar. Onu vurmak isterken teke kadına dönüşür ve avcıya sinirlenir ki, elli senedir öldürüyorsun, yetmez mi öldürdüğün” der (Acaloğlu, 2005: 55). Metinlerden de anlaşıldığı üzere hayvana dönüşüp sonra geri insana dönüşmek yaygın ve olağan bir inançtır.

İlginç olanı şu ki, insan ilkin inanışta sema cisimleri ile de irtibat halindeydi. Ay ile Güneş’in kardeş olması ve annesinin sinirlenip Ay’ın yüzüne tokat atması, Güneş’i annesinin odun toplamak için yollaması ve kaybolması (Acalov, 1968: 35-41) gibi metinlerde bu cisimlere insanî özelliklerin yüklenmesi mitolojimizde insanın bu cisimler ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Elimizdeki metinlerden anlaşılacağı üzere yeniden insana dönüşüm inancı zamanla hafızalardan silinmiştir.

Mitolojik düşünce ruhun ve doğanın uyumu ile açıklanmaktadır. Demek ki, bu düşüncenin esası beraberlik hukukundan doğmuştur. Mitolojik düşüncenin iki farklı etaptan geçtiğini söylemek mümkündür. Birinci etap ruh ile doğanın tamamen beraber olduğuna inanılan etaptır. İkinci etapta insanın artık yavaş yavaş doğanın derinliklerinden uzaklaştığı görülmektedir. Doğadaki her şeyin aynı olması inancı zamanla animizmi, yani, dünyadaki her şeyin ruha sahip olduğu düşüncesine ve de “her çeşit varlığın, tüm hayvanların insan gibi akıllı, yani insan olduğunu düşünüyorlardı” (Seyfillin, 1964: 69-b) düşüncesine dönüşmüştür.

İnsanın ve hayvanın ayrılmazlığı, insanın ikili yani, yarı insan yarı hayvan olması (zooantropomorf) imge olarak betimlenmesine sebep olmuştur. Yüzlerce yıl önce Tarsus’ta yaşayan yılan vücutlu, kadın başlı Şahmeran hakkındaki metinler (Yılar, 2016: 46) bu inancın izinden başka bir şey değildir. Bu durum özellikle totem mitlerinde sonraki dönemlerde mitin diğer şekillerinde yaygınlaşmıştır. Eski çağ totem mitleri bir kabilenin totem ecdadının hayvan olması ve zamanla onların dönüşmesi daha sonra mit, masal, destan imgelerine dönüşmüştür. Buna dünya mitolojisinden bazı örnekler verebiliriz. Bronz çağında yaşamış loparların mitinde

şöyle anlatılmakta: “Myandaş adında bir kadın vardı. Bir gün o buzağı doğurur. Bir süre sonra buzağı ve genç geyik birleşerek Myandaş-yiğite (ve Myandaş kıza – A.G) dönüşür. Bir gün Myandaş-yiğit geri çevrilirken insana dönüşür. Myandaş kız da insan cildine girer” (Çarnoulsskiy, 1965: 55). Bir diğer örnek şu şekildedir: “Eski zamanlarda yaşlı bir büyücü yaşamış. O insan olmaktan yorulur. Bir gün yaşlı kadın yabani geyiğe dönüşür. Geyik hamile kalır. Geyik yavrusunun da geyik olmasından korktuğu için insana dönüşür” (Çarnoulsskiy, 1965: 25).

Görüldüğü üzere her iki metinden hayvana veya insana dönüşmek çok da zor değildir. Buradaki imgeler kolaylıkla insana ve hayvana dönüşebilmektedirler. Fakat bu dönüşümde bir fark vardır. İlk örnekteki geyik ve buzağının insana dönüşümü daha tam değildir, yarımlik vardır. İkinci örnekte ise kahraman farklıdır: yaşlı kadın geyiğe dönüşür sonra korkup insana dönüşür. Demek ki, Eski Çağ insanı “hayvana, canlı ve ya cansız cisimlere dönüşebileceğine emindi. Bu çağda insan kendini gökteki bir kuğ kuşuna ve ya aslana dönüştürebileceğine inanmaktaydı” (Uaxatov, 1974: 44-45-66).

Mitolojik düşüncenin bazı özellikleri eski çağda insanın kendini etraftaki doğadan ve dünyadan ayırmaması ile alakadardır. O dönemde insan kendi özelliklerini doğada, bazı kahramanlarda ve cisimlerde de görmek istiyordu ve onların insanlar gibi olabileceğine inanıyordu. Türk mitolojik metinlerinde kahramanlarla ilgili mitlerde imgeler mecbur edildikleri günden farklı bir şekil alır. Fakat bu mecburiyet şiddet boyutunda değildir. Esas kahraman kendi isteği ile dönüşür. Buna metnin gidişatındaki olaylar sebep olmaktadır.

2. Dönüşümün Sebepleri

Dönüşüm durduk yere gerçekleşmez. Muhakkak ki bunun bir sebebi vardır. Bu sebepler genel olarak üç gruba ayrılır: Kahramanın çok yorulması ve bu yüzden ani uykuya dalması ile hemen taş, ya da bir hayvana veya kuşa dönüşmesi. Kazakların “Uyuyan Yiğit” mitinde aynı olay görülmektedir (Aşimbaev, 2011: 226). İkinci sebep olarak insanın suç işlemesi gösterilebilir. Bunu Azerbaycan mitlerinde de sıkça görmek mümkündür. Kayınbabasından utandığı için, ineğini kaybettiği için, oğluna su vermediği için kuşa, taşla dönüşmek istenmiştir (Acaloğlu, 2005: 73-75) veya bir şekilde suç işlediği için acılarını hafifletmek adına Tanrı’dan dönüştürülmek istenmiştir ve istek anında gerçekleşmiştir. Kazak mitlerinde kızlar babalarının karşısında günahkâr olduklarından taşla dönüşürler (Aşimbaev, 2011: 183). Sonraki dönemlerde

suç, günaha dönüşür. Örneğin, dağ sıçanına dönüşmüş Karın bay mitinde, insan Tanrı karşısında günahkâr olduğu için hayvana dönüşmüştür (Aşımbaev, 2011: 140). Burada dönüşüm bir ceza olarak verilir. Örneğin, Syntas ve Kelinshektau (Doscanov, 1979) adlı Kazak mitlerinde de kızlar babalarının karşısında suçlu hissettikleri için taşa dönüşmek isterler ve sonunda istekleri gerçekleşir. Özbekistan'ın Yoriltoş masalında da Aymoma, yasağı çiğnediği için güvercine dönüşür (Yusupov, 2009: 35). Dünya mitlerinden örnek verecek olursak, “Tagaro Denizi Nasıl Yarattı” mitinde suyu dondurmak isteyen kadının kendisi taşa dönüşür (Permyakov, 1970: 133-134). Azerbaycan mitlerinde de başı açık, çıplak şekilde dışarı çıkıldığı için Gök'ten Kurt kendi elbisesini kadının üzerine atar ve kurda dönüşür (Acalaov, 1968:106-107). Bazen de dönüşüm doğuştan ceza olarak verilir. Örneğin, bir babanın 7 kızının en küçüğü bilinmeyen bir nedenden ejderhaya dönüşür (Acalov, 1968:109). Şurada belirtelim ki, ejderhaya dönüşüm motifi şu ana kadar sadece tek bir metinde karşımıza çıkmıştır. Örneklerden de görüldüğü üzere, suçluluk duygusu, Tanrı'nın karşısında yanlış yapma gibi durumlarda eski insan kendini cezalandırmayı seçer. Bu bağlamda Türk mitolojisindeki dönüşüm arkaik mitin doğası ile zıt düşmemektedir.

Dönüşümün üçüncü sebebi ise mevcut tehlikeyi atlatmaktır. İnsan için büyük bir tehlike mevcuttur ve bu tehlikeden kurtulmanın yolu ise taşa, yıldıza veyahut hayvana dönüşümdür. Bunu Özbek masalı Yoriltaş'ta açıkça görmek mümkündür. Onu izleyenlerden kurtulmaya çalışan Gulnara kayadan yardım ister ve kaya ortadan ikiye bölünerek Gulnara'yı saklar (Yusupov, 2009: 34). Kazakların “Kırık Gız” adlı masalında da aynı manzara görülmektedir. Masalda zengin bir adamın savaş zamanı yaptığı düğünde düşmanın geldiğini duyanlar “Ay Allah! Düşman ona hücum edinceye dek Biad'ı taşlamağa çalışın!” duası ile kızlar taşa dönüşmüştür (Aşımbaev, 2011: 193). Yine Kazaklarda, “Yedi Soyguncu” (Aşımbaev, 2011: 30), “Yalnız Kahraman” (Aşımbaev, 2011: 226) vb. mitlerde dönüşüm gönüllü olmasa da, çaresizlikten içinde bulunduğu durumdan kurtulabilmek için yardım isteği gerçekleşmekte.

Taşa dönüşümün başka bir versiyonu da yine Türkiye'de karşımıza çıkmaktadır. Hüseyin Gazi tepesinde, anne ve yavrusuna benzer taş figürüne dair anlatılan rivayette zalim üvey baba ve çaresiz annenin dramından bahsedilir (Yardımcı ve Kavcar, 1988: 17-18). Yani, bu dönüşüm çaresizliğe itilmiş annenin “kurtuluşu” olarak da kabul edilebilir. Türkiye'den derlenmiş metinlerde benzer konular bulmak mümkündür. Adana'nın sahil köylerinden birinde yaşayan genç bir çocuk, amcasının kızına âşık olmuş. Ancak kız başkasını sevdiği için amcasının oğluyla ilgilenmezmiş. Amcaoğlu, bir gün kızla sevdiği çocuğu تنها bir yerde öpüşürken yakalamış.

Kızı, babasına durumu anlatmakla tehdit etmiş. Bunun üzerine kız öyle bir beddua etmiş ki, amcasının oğlu orada kuş olmuş. Bugün, turaç kuşunun bu şekilde oluştuğuna ve öterken: “Tuttu da öptü tuttu da öptü” diyerek o günkü sırrı açığa vurduğuna inanılır (Okuşluk, 1994: 181). Burada küçük bir not düşelim ki, “*Şanapipik*”, “*Hophopgültop*”, “*Kırık Kız*” gibi mitlerde dönüşüm Tanrı’nın vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Demek ki artık dönüşümün sonraki etabı gerçekleşmeye başlamıştır.

Dönüşüm sadece taş, hayvan ve kuşlardan değil, bazen kozmik cisimlerden de oluşmaktadır. Örneğin, Melaneziya’da yaşayan aşiretlerin Şolpan’a dair mitinde “Mandy” adlı bir kız kurban verileceğini öğrendiği zaman ölümden kaçır ve yıldız olur (Kaskabasov, 1984: 3-6). Türk mitolojisinde de bunu görmemiz mümkündür. Türklerde Ülker yıldızına ait metinler buna örnektir. Bu konu “Dönüşüm motiflerinin inanç sistemindeki anlamları” başlığında genişçe ele alınacaktır.

3.Dönüşüm Motiflerinin İnanç Sistemindeki Anlamları

Türk mitolojisinde hiçbir dönüşüm motifi tesadüfen seçilmemiştir. İnsanın dönüştüğü tüm varlıkların muhakkak ki bir kutsallığı mevcuttur. Bu bağlamda dönüşüm motiflerinin inanç sistemindeki yerini inceleyebiliriz.

3.1. Hayvana dönüşüm: Maral – geyik

Öncelikle belirtelim ki, mitolojimizde boynuzlu hayvanın önemi büyüktür ve ağacın dalı gibi boynuzu uzanan geyiğin de bu kutsallıktan nasibini alması şarttır. Dönüşüm hikâyelerinde ismi en çok geçen hayvanlardan geyiğin kutsallığını hem de avcılık hikâyelerinde ve mitolojik diğer metinlerde de görmek mümkündür. Örneğin, Azerbaycan’ın Gedebe ilçesinden derlenmiş metinlerde geyik akşam ineklerle beraber eve gelir. Ev sahibi geyiğe dokunmaz, ama sütünü sağlar ve inekleri ile beraber besler. Geyiğin sütü eve çokça bereket getirir. Fakat sonra bir gün geyik aniden kaybolur (Gazanfargizi, 2011a). Geyikle ilgili bilgiye en çok avcı metinlerinde rastlarız (Acaloğlu, 2005: 66-89). Genel olarak, geyik boynuzlu hayvan olarak değerlendirilmelidir. Boynuzlu hayvanın Türk mitolojisindeki kutsallığına yer verilmiştir. İnanca göre, geyik uzun boynuzları ile Tanrı’yı yeryüzünde temsil eder (Gazanfargizi, 2019: 23-29).

Güney Sibiryada masallarında, bir bahadır avlanırken karşısına bir geyik çıkar ve er de geyiğin peşine düşüp onu kovalamaya başlar. Geyik kaçır, o kovalar. En sonunda “*Bakır-dağ*”ın önüne

gelirler. Baştanbaşa bakırdan yapılmış olan dağ, birden bire açılır ve geyik de bu delikten içeri girer (Radlov, 1891: 14). Türk efsanelerinde yer alan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer iye, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumundaydılar. Bu efsanelerin en güzel örneği, Göktürk çağında, Çin kaynakları tarafından anlatılan bir rivayettir (Ögel, 2003: 570). Göktürk Hakanının sevgilisi de, deniz iyisi olan bir dişi geyiktir. Denizi geçmese bile, denizden çıkmış olarak karaya gelmekteydi. Nasıl Hindistan'da beyaz fil kutsal ise, öyle anlaşılıyor ki Türklerde de beyaz geyikler kutsaldır (Ögel, 2003: 571). Geyik metinlerde çoğu zaman karşımıza yol gösterici, kurtarıcı kılığında çıkmaktadır. Aynı durum Hun metinlerinde de mevcuttur. Nitekim Bahaeddin Ögel (2003: 579) de Oğuz Kağan destanlarındaki kurt misyonunu Hun destanlarında geyiğin yaptığını belirtmektedir.

Eski Çağ Türk inancında boynuzlu hayvanlar her zaman mistik, gizli bir gücün taşıyıcısı olarak bilinirler. Boynuzlu hayvan kendini savunabildiği için gücü temsil etmiş, fakat boynuzları da Tanrıya uzanan ağacı temsil etmiştir. Ağacı tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabullenmiş Türklerin boynuzlu hayvana da mistisizm yüklemesi tesadüf sayılmamalıdır. Günümüzde bile boynuzlu hayvanın boynuzuna dokunulmaz, o boynuzu çoğu zaman süs eşyası gibi evde tutulur. Bazı bölgelerimizde ise koçun, geyiğin boynuzu asılmış evden nazarın uzak durduğuna, tehlike içerilmediğine inanılır (Gazanfargizi, 2020).

Hayvana dönüşümden bahsederken kurt ve ejderha motiflerini de belirtmek gerekir. Bu konu “Dönüşümün sebepleri” başlığında işlendiği için tekrar edilmesine gerek yoktur fakat dönüşüm zamanı, mitolojideki kutsal hayvanların seçilmesinin tesadüf olmadığını bir kez daha vurgulamak gerekir.

3.2. Kuşa dönüşüm

Şüphesiz ki dönüşümden bahsederken ismi en çok geçen kuşlardır. Özellikle kadınların dönüştüğü kuşların her biri mitolojimizde ve inancımızda muhakkak ki kutsallık içeren kuşlardır. Onları kutsallaştıran hareketlerindeki ve görüntülerindeki farklılıktır. Bunun yanı sıra, kuşlar, Gök Tanrı inancının etkisiyle Türk topluluklarında ayrı bir yere ve öneme sahip olmuşlardır. İnsanların gücünün yetmediği noktalarda onlara yardım eden, yol gösteren Tanrısal güçlere sahip varlıklar olarak görülmekteydi (Yücel ve Yozgan, 2018: 23). Türk mitolojisinde kuşlar, yeri geldiğinde bir kimseye hayat veren veya Tanrı'dan mesaj ileten bir elçi vazifesi görmüştü (Ögel, 2014: 694-695).

a) Şanapipik

Oğuz boylarından her birinin bir kuş Ongon'u bulunduğunu ve Oğuz Destanlarının bu kuşlara büyük bir önem verdiğini tarihi kaynaklardan görmekteyiz. Oğuz Destanlarına göre her boyun bir kuş sembolü vardı. Bu kuşlar da genel olarak yırtıcı kuşlardan seçilmiştir. İlk Türk Müslüman dervişleri de zaman zaman bir kuş donuna girerlerdi. Mesela, Ahmed Yesevi, *turna donuna*; Hacı Bektaş Veli *güvercin donuna*; Abdal Musa ise *geyik donuna* bürünürlerdi (Gölpınarlı, 1990: 106). Azerbaycan Türkçesinde diğer adı “*hüdhüd*” olan bu kuş Türkiye Türkçesinde “*ibibik*” kuşu olarak da bilinir. Şanapipik kuşunun Tevrat'ta ismi geçtiği gibi (Levililer, 11/13-19); Hüdhüd kuşu da Talmud'da “yaban horozu” olarak adlandırılmakta (EJd., VIII, 970) aynı zamanda Tevrat'ta eti yenilmeyecek kuşlar arasında sayılmaktadır (Levililer, 11/19; Tesniye, 14/18). Bunun yanı sıra, Hüdhüd kuşunun ismi Kuran'ı Kerim'de de geçmektedir. Özellikle Hz. Süleyman Peygamber ile anılır: Bir sefer esnasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleyman kuşları gözden geçirir ve hüdhüdün orada olmadığını anlar. Sebebini sorarak eğer mazereti varsa bunu ispat etmesini, yoksa canını yakacağını veya kafasını koparacağını belirtir. Çok geçmeden hüdhüd gelip Hz. Süleyman'a onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler ve onların dini inançları hakkında bilgi verir. Bunun üzerine Hz. Süleyman hüdhüde bir mektup vererek Sebe'ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermeye karar verir (en-Neml 27/16-35/ Neml Suresi, 27-37). Yunus Emre Tansü'nün de söylediği üzere, Orta Doğu kültüründe ortak pay edinmiş hüdhüd, ziz ve hümvav kuşlarının bu coğrafyada yaşayan insanların kutsal kitaplarında ve efsanelerinde benzer fakat farklı isimlerle geçtiği görülmektedir. Hüdhüdün Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman'ın habercisi olarak geçmesi ve Yahudilerin bu kuşu ulusal simgesi seçmesi, kuşun bu coğrafyada yaşadığı ve kültürel etkileşim ile benimsendiğini göstermektedir (Tansü ve Güvenç, 2017: 903).

b) Turaç

Turaç hakkında en çok bilgiyi Oğuzların tarihi hakkında en büyük bilgi kaynağı olan Dede Korkut hikâyelerinden almak mümkündür. Turaç destanda yazın gelişini müjdeleyen kuş olarak gösterilmiştir: “Dede Korkut hikâyelerindeki kuş betimlemeleri şu şekildedir: kuğu bereket ve refah sağlayıcı, turna yardım sever, turaç yazın gelişini müjdeler, saksığan hıyanet, hırsızlık ve

kötülükle tanınır, çalkara kuşu (kartal) Oğuz Alplerine benzetilir, turgay (serçe) muhabbet dostu, felakete düşenlerin yardımcısıdır” (Atıla, 2011: 36). Yine Dede Korkut hikâyelerinden başka bir örnek sunalım: “Kan Turalı bakdı, gördi, bu konduğu yirde kuğu kuşları, turnalar, turaçlar, keklikler uçarlar” (Akalın, 1967: 72).

3.3. Nesneye dönüşüm

Türk mitolojisinde dönüşüm sadece hayvan ve kuşlardan değil, hem de taş, sema cisimlerinden oluşmaktadır. Bunun bir sebebi Türklerin taş, kayaya olan inancı, diğer taraftan sema cisimlerine, özellikle, Ay, Güneş, Yıldız’a biçilmiş kutsallık kılıfıdır.

a) Taş, kaya

Taş hakkında bahsederken akla ilk olarak Orhun yazıtlarının taş üzerinde olması, dolayısı ile taşın kalıcılığına inanılması gelmelidir. Türklerde taş kalıcılığının yanı sıra, kurtarıcılığı, dayanıklılığı ile de bilinmektedir. Altay Türklerinin Yaratılış Efsanelerinde, uçsuz bucaksız evrende uçan Ülgen, denizden çıkan taşta oturunca rahatlar ve: “Denizden çıkan taş fırladı çıktı yüze, / Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne! / Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi, / Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi” (Ögel, 1971: 433). Mitolojide taş kurtarıcı, üzerinde durulabilen bir koronak anlamındadır (Yardımcı, 2008: 5). Belli ki, bu özellikleri Eski Çağ insanını taşların gizil güç sahibi olduğuna inandırmıştır. Nitekim, yağmuru yağdırma için “yada” taşının (Yakutlarda yad, yada, sata, Kıpçak grubuna bağlı lehçelerde cay, cama, Kırgızlarda joytaş, Oğuz şivesinde ve tüm Anadolu’da yada taşı) gizil güçlerinin olduğu mitolojimizde mevcuttur. Zira yine mitolojideki inanca göre Nuh Pegamber’in Yasef’e öğrettiği yağmur duasını taşın üzerine yazıp boynuna asmıştır (Şeşen, 1998: 72). Taşla ilgili diğer inançlara örnek olarak mezar ziyareti zamanı üç kez taşla mezar taşı tıklatılırsa ruhun hemen mezarının başına gelip ziyaretçilerini gördüğüne inanıldığı (Gazanfargizi, 2011) inancını göstermek mümkündür. Başka bir inançta ise belirtilir ki, evden cenaze çıkarsa, o zaman onun yerine büyük bir taş koyulur ve böylelikle ölü arkasınca ikinci ölüyü götürmezmiş (Gazanfargizi, 2011a).

b) Sema cisimleri

Sema cisimleri sırasında Ay, Güneş hakkında mitlerde onların insanların içinde onlarla beraber yaşadığı, daha sonradan küserek ya da kaçarak gökyüzünde kalıp bir daha yeryüzüne inmemeleri gösterilse de yıldız dönüşüm çokça karşımıza çıkmaktadır. Ekin yapan, hayvan besleyen

Türkler için Güneş, Ay ve Yıldızların konumu çok önemliydi. Ticaret yapan Eski Çağ insanı için de yıldızların dizilişi önemliydi. Zira meşhur “Kervangıran Yıldızı” (Gazanfergizi, 2011) miti yıldızların önemini ortaya koymaktadır. Elimizdeki metinlerde en çok dönüşülen yıldız Ülker yıldızıdır. Ülker yıldızı, altısı daha parlak yedi yıldızdan oluşmaktadır. Onların aralarındaki en güzel kızlar düşman saldırısından korunmak için yıldıza dönüşmüşlerdir (Abışev, 1966: 91). Azerbaycan’dan derlenmiş metinlerde ise Ülker yıldızı güzel bir kız imiş ve yaşlı bir ağa ile evlenmemek için yıldıza dönüşmüştür (Acalov, 1968: 39-40).

Sonuç

Mitoloji her bir halkın geçmişini, geldiği yolu ve kısmen de tarihini öğrenmek için oldukça gereklidir. Bu bağlamda, dönüşüm konusu da mitolojik metinleri incelediğimiz zaman Eski Çağ inanç sisteminin izlerini taşımaktadır. İster taşa, kayaya, ister sema cisimlerine, isterse hayvanlara ve kuşlara dair olsun mitler içerdikleri kutsallığı bir şekilde muhafaza etmektedir. Bu çalışmada araştırma boyunca kutsallığın izleri bulunmaya ve literatür çalışmasından elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- ACALOV, Arif (1968). *Azerbaycan Mifoloji Metinleri*. Baki: Elm.
- ACALOĞLU, Arif ve Celal Beydili (2005). *Esatirler, Efsane ve Revayetler*. Baki: ŞerQerb.
- AKALIN, Lütfullah Sami (1967). “Dede Korkut Hikâyeleri’nin Folklor Bakımından Değerlendirilmesi”. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ALTUNTAŞ, Halil (Ed). (2011). *Kurani Kerim Meali*. Düzenleyen: H. Altuntaş ve diğerleri. Ankara: Kaynak Eserler.
- APIŞEV, Xasen (1966). *Aspan Sırı*. Almatı: Jalın.
- AŞIMBAEV, Maulen (2011). *Kazak Mifleri*. Babalar sözü 78.cilt. Astana:Foilant
- ATİLA, Kızıldağ (2011). “Minyatür Sanatındaki Hayvan Figürlerinin Sembolik İfadeleri”, *Sanat Tasarım Dergisi*, C. 1, S. 2, s. 35-44.
- ÇARNOULSSKİY, Valeriy (1965). *Legenda ob Olyone – Çeloveke*. Moskva: Nauka.
- DOSCANOV, Dukenbay (1979). *Kelinşektaudağı Tas Üyeler*. Almatı: Ozon.
- ERGUN, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- FARSI, Moşe (2002). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara*, I. Kitap, Bereşit, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- GAZANFARGIZI, Aynur (2011). Rehile Gurbanova ile Söyleşi. Söyleşi yazarın Gedebey’de alan çalışması zamanı yapılmıştır. Özel arşivinde kayıtlıdır.
- GAZANFARGIZI, Aynur (2011a). Gülüze Gurbanova ile Söyleşi. Söyleşi yazarın Gedebey’de alan çalışması zamanı yapılmıştır. Özel arşivinde kayıtlıdır.
- GAZANFARGIZI, Aynur (2019). “Horned Animals in The Folklore of World Nations”. *The Journal of Eurasian Turkic Studies*. ISSN 2636-0810 December, VOL. 3, pp. 23-29.
- GAZANFARGIZI, Aynur (2020). Ali Şamil ile Söyleşi. Söyleşi yazarın alan çalışması zamanı yapılmıştır. Özel arşivinde kayıtlıdır.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1990). *Vilayetname - Menakıb-ı Hünkar Hacı Bektaş’ı Veli*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- KASKABASOV, Seit (1984). *Kazaktın Xalık Prozası*. Алматы: Jalın 1984.
- ÖGEL, Bahattin (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahattin (2003). *Türk Mitolojisi*. I. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahattin (2014). *Türk Mitolojisi*, I-II.Cilt (6. Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OKUŞLUK, Refiye (1994). “Adana Efsaneleri Araştırması”. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- PERMYAKOV, Georgiy (1970). *Skazki i Mifi Okeaniyi: Per. S zapadnoyevropeyskix i polineziyskix yazıkov*. Moskva: Nauka.
- RADLOV, Vilhelm (1891). *V Sibirskiye Drevnosti*. Cilt 1. Snkt Petersburg: Tip.İmperatroskoy Ak. Nauk.
- ŞEŞEN, Ramazan (1988). *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SEYFULLIN, Saken (1964). *Şığarmalar*. 6.cilt. Almatı: Jazulşı.
- TANSÜ, Yunus Emre ve Baran Güvenç (2017). “Mitolojik Kuşlar Üzerine Düşünceler (Hüdhüd, Ziz, Hümv)”. *Prof. Dr. Salim Cöhcce Armağanı “Türk Tarihine Adanmış Çileli Bir Ömür”*. (ed. Alpaslan Ceylan). Ankara: Berikan Yayınları.
- THOMPSON, Stith (1955-1958). *Motif Index of Folk Literature Revised and Enlarged*. Edition. Bloomington: Indiana University Press.

UAXATOV, Bekmurat (1974). *Kazaktın Halık Ölenderi*. Almatı: Jalın.

YARDIMCI, Mehmet (2008). “Geleneksel Kùltürümüzde Taş ve Zile’de Taşlarla İlgili İnanmalar, Uygulamalar ve Oyunlar”, *Tarih ve Kùltürü ile Zile Sempozyumu*, s. 1-16.

YARDIMCI, Mehmet ve Cahit Kavcar (1988). *Efsanelerimiz*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları.

YILAR, Ömer (2016). *Yemliha’dan Camasbnâme’ye Lokman Hekim’den Günümüze Şahmaran*. Ankara: Pegem Akademi.

YUSUPOV, Erkin (2009). *Jahon Halk Etraklari: Osiyo*. Toşkent: Meriyus.

YÜCEL, Adem ve Sema Yozgat (2018). “Türk Mitolojisindeki Kuş Sembollerinin Günümüz Logo Tasarımlarına Yansıması”. *Turkish Studies*, Y. 13, S. 18, s. 1477-1493.